

CARTIER POPULAR

Klaus Bochmann

Cum sunt trăite și percepute limbile

•

Despre istoria limbilor
ca istorie socială

*Volum coordonat de Sabine Krause,
Alina Tofan și Marina Dumbrava*

25 CARTIER

Din 1995, în toate librăriile bune

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.
Tel./fax: 022 24 05 87, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md
Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.
Tel./fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md
cartier.md

*Cărțile CARTIER pot fi procurate online pe shop.cartier.md
și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.
Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Nobles și pe cartier.md*

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.
E-mail: librariadincentru@cartier.md
Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00.
E-mail: librariadinhol@cartier.md
Librăria online, shop.cartier.md, e-mail: vanzari@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România
Tel./fax: (021) 210.80.51
E-mail: romania@cartier.md

Taxele poștale sunt suportate de editură.
Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier popular* este coordonată de Gheorghe Erizanu

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Valentin Gușu

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehoredactare: Marina Darii

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Klaus Bochmann

CUM SUNT TRĂITE ȘI PERCEPUTE LIMBILE.
DESPRE ISTORIA LIMBILOR CA ISTORIE SOCIALĂ

Ediția I, martie 2020

© 2020, Moldova-Institut Leipzig e.V. pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Bochmann, Klaus.

Cum sunt trăite și percepute limbile. Despre istoria limbilor ca istorie socială/
Klaus Bochmann; vol. coord. de Sabine Krause [et al.]; cop.: Vitalie Coroban. –
Chișinău: Cartier, 2020 (Tipogr. "Bons Offices"). – 160 p. – (Cartier popular/
col. coord. de Gheorghe Erizanu, ISBN 978-9975-79-891-4).

Ind. de nume: p. 155-159. – Referințe bibliogr.:

p. 151-153 și în subsol. – 500 ex.

ISBN 978-9975-86-413-8.

81'27

B 61

TABULA GRATULATORIA

Jan-Peter Abraham (Minsk)
Bessarabiendeutscher Verein e.V. (Asociația germanilor din Basarabia)
Prof. dr. Valeska Bopp-Filimonow (Jena)
Prof. dr. Elisabeth Burr (Leipzig)
Aureliu Ciocoi (Chișinău)
Prof. dr. Tatiana Ciocoi (Chișinău)
Dr. Galina Corman (Chișinău)
Dr. Igor Corman (Chișinău)
Dr. Ioan-Iulian Costache (Berlin)
Prof. dr. Wolfgang Dahmen (Bamberg)
Aliona Dietel (Jena)
Dr. Cornelia Döll (Leipzig)
Dr. Marina Dumbrava (Leipzig)
Dr. Vasile Dumbrava (Leipzig)
Dr. Gerlinde Ebert (Leipzig)
Prof. dr. Jürgen Erfurt (Frankfurt am Main/Berlin)
Dr. Gundel Große (Jena)
Prof. dr. Armin Heinen (Aachen)
Dr. Christine Hundt (Leipzig)
Prof. dr. Thede Kahl (Viena/Jena)
Dr. Sabine Krause (Leipzig)
Prof. dr. Georg Kremnitz (Viena)
Dr. Gerald Lange (Halle)
Dr. Elisabeth Leeker
Prof. dr. Joachim Leeker (Dresda/Münster)
Prof. dr. Sebastian Lenz (Leipzig)
Prof. dr. Helmut Loos (Leipzig)
Dr. habil. Aurelia Merlan (München)
Dr. Anke Margit Pfeifer (Berlin)

Dr. Nikolaus Petersen (Consul Onorific al României în landurile
Saxonia, Saxonia-Anhalt și Turingia)

Cornelia Potzel (Berlin)

Dr. Victoria Reinhardt (Leipzig)

Dr. Alexandra Șarov (Chișinău)

Prof. dr. Igor Șarov (Chișinău)

Gabriele Scheel (Leipzig)

Dr. Harald Scheel (Leipzig)

Alfred Schimke (Halle)

Prof. dr. Rainer Schlösser (Luckenwalde)

Prof. dr. Ulrich Johannes Schneider (Leipzig)

Prof. dr. Falk Seiler (Gießen)

Prof. dr. Hans Siegrist (Leipzig)

Prof. dr. Heinrich Stiehler (Viena)

Dr. Christian-Daniel Strauch (Leipzig)

Dr. Svetlana Suveica (Regensburg)

Dr. Alina Tofan (Leipzig)

Prof. dr. Adrian Turculeț (Iași)

Prof. dr. Christina Maria Vogel (Zürich)

CUPRINS

<i>Cuvânt-înainte</i>	5
<i>Tabula gratulatoria</i>	7
Sabine Krause: Prof. Dr. Dr. h. c. Klaus Bochmann la 80 de ani	11
Emil Hurezeanu: Klaus Bochmann – Laudatio	19
Cum se fac limbile. Cu privire la geneza unor noi limbi romanice în secolul al XX-lea	23
Numele limbii și adevărul științific. O relatare de la fața locului despre politica lingvistică din Republica Moldova ...	49
„Limba moldovenească” sau „limba română”? Aspecte lingvistice, culturale și politice ale limbii de stat	61
Istoria limbii ca istorie socială trăită. Cu privire la valoarea euristică a biografiilor lingvistice	73
Memoria individuală și istoria limbii. Considerații suplimentare privind tema „Istoria limbii ca istorie socială trăită”	90
„...Aspirația spre ceva cu totul diferit”	108
<i>Lucrări publicate în limba română</i>	151
<i>Indice de nume</i>	155

PROF. DR. DR. H. C. KLAUS BOCHMANN
LA 80 DE ANI

Prof. dr. dr. h. c. Klaus Bochmann, un romanist important, al cărui nume mai mult de 50 de ani este asociat cu dezvoltarea studiilor românești în Germania, și-a sărbătorit, la 8 iunie 2019, cea de-a 80-a aniversare.

Cu cele circa 35 de cărți publicate și peste 200 de articole științifice în limbile germană, franceză, italiană, română, engleză și prin prelegerile ținute în toate țările latine din Europa, dar și în Austria, Elveția, Rusia, Ungaria, Polonia, precum și în Cuba și Canada, Klaus Bochmann și-a creat o reputație internațională impresionantă, în special în sociolingvistica limbilor romanice. El este membru al Academiei Saxone de Științe din Leipzig și președinte al Secțiunii de Lingvistică din cadrul acestei Academii, membru de onoare al institutelor de lingvistică ale Academiei Române din București și Iași, precum și doctor honoris causa al Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia și al Universității de Stat din Moldova (Chișinău).

Totuși, Klaus Bochmann nu s-a născut romanist, el a crescut – ca fiecare dintre cei nouă copii ai părinților săi – în condiții modeste. De la mama sa, cu siguranță, a moștenit pasiunea pentru cărți, pentru lectură. Dar abia în perioada studiilor la Liceul Nord din Dresda (în prezent, Liceul „Romain Rolland” cu profil bilingv germano-francez) și-a descoperit talentul și pasiunea pentru limbile latină și franceză, și, probabil, deja și „aspirația spre ceva cu totul diferit”, definitorie pentru decizia sa de a studia romanistica, după cum afirmă titlul textului său autobiografic, publicat în 2014 în volumul lui Klaus-Dieter Ertler *Romanistik als Passion* (rom. *Studiile romanice ca o pasiune*, Münster: LIT).

În 1957, absolventul de liceu Klaus Bochmann vine la Leipzig, pentru a urma mai întâi cursul de pedagogie pentru limbile franceză și latină, la Universitatea „Karl Marx”, ulterior transferându-se la

cursul de romanistică. În 1960-1961, a studiat un an la București, apoi, revenind la Leipzig, și-a continuat studiile și a absolvit universitatea ca licențiat în romanistică – un domeniu de studiu, care includea acum și disciplinele Limba spaniolă, Limba română și Limba italiană. Aici va asculta unele prelegeri ale lui Werner Krauss și va participa la cursurile de istorie a limbii și literaturii, oferite de discipolii lui Werner Krauss, Werner Bahner, Ulrich Ricken și Kurt Schnelle.

După absolvirea universității, a lucrat ca asistent științific la Institutul de Studii Romanice și, în 1967, a devenit doctor în științe, susținând cu succes teza de doctorat *Contribuții la definirea concepțiilor despre lume ale lui Nicolae Bălcescu*. După doi ani de activitate ca asistent științific superior în Leipzig, va deveni lector universitar de lingvistică aplicată la Universitatea „Martin Luther” din Halle, unde, fiind angajat în departamentul condus de Ulrich Ricken, va preda și va face cercetări în semantică, lexicologie franceză și istoria limbii. În 1972 revine la Leipzig, în Secția de Lingvistică teoretică și aplicată a Universității „Karl Marx”, și preia, în calitate de conferențiar universitar pentru studii românești, coordonarea Departamentului de lingvistică romanică. În 1976 a obținut titlul de doctor habilitat, cu monografia *Lexicul social-politic român între 1821 și 1848*, cu care pune bazele cercetării istoriei conceptelor în limba română, o temă ce îl va însoți pe parcursul întregii sale vieți.

În anul 1978, Klaus Bochmann este desemnat profesor titular de limba română (de altfel, unicul, în acel moment, profesor universitar cu o asemenea specializare în spațiul germanofon), contribuind astfel în perioada următoare la perpetuarea tradiției studiilor românești la Leipzig. Trebuie reamintit faptul că, în 1893, Gustav Weigand a fondat aici „Institutul Limbii Române”, cea mai importantă instituție de cercetare și predare în domeniul studiilor românești în afara României până la Primul Război Mondial (inițial a fost finanțată de România, apoi, în timpul Primului Război Mondial, a fost subordonată guvernului Saxoniei și de atunci a aparținut universității, fiind integrată din anii '40 în cadrul Institutului de Studii Romanice).

Eu l-am cunoscut și apreciat pe profesorul Bochmann în anul 1977, în timpul studiilor mele ca translator/traducător pentru limbile franceză și română, ca un romanist extrem de plurivalent, care pentru

mine este, până în prezent, unul dintre puţinii care au cercetat aproape întregul spaţiu romanic. Astfel, pe lângă românistică, Klaus Bochmann a predat şi a cercetat mai ales în domeniul studiilor romanice comparate, al lingvisticii franceze şi italiene (cu începere din perioada de activitate ca asistent în Leipzig). Se poate spune, fără exagerare, că el a fondat studiile italiene la Leipzig. Ca şi în cazul profesorilor săi Krauss şi Bahner, concepţiile sale despre limbă sunt caracterizate de o consideraţie deosebită pentru istoria ideilor şi a limbii, pentru sociolingvistică şi politica lingvistică, în special în ceea ce priveşte limbile minorităţilor romanice.

În 1973, profesorul Bochmann a organizat, împreună cu un grup de lingvişti şi cercetători literari de la Universitatea din Bucureşti, condus de Alexandru Niculescu, colocvii despre istoria termenilor social-politici în limba română în secolele XVIII-XIX, desfăşurate în fiecare an, în mod alternativ, la Leipzig şi Bucureşti. Chiar şi atunci când acest parteneriat a devenit imposibil după 1981, din cauza politicii lui Ceauşescu şi a emigrării colegilor români, la Leipzig au fost continuate cercetările româneşti, în acest domeniu fiind elaborate mai multe lucrări de doctorat, inclusiv a mea. Împreună cu Arthur Beyrer şi Siegfried Bronsert, Klaus Bochmann va publica, în 1987, *Grammatik der rumänischen Sprache der Gegenwart* (rom. *Gramatica limbii române contemporane*; Leipzig: Enzyklopädie), un manual de referinţă pentru studiul academic al limbii române, în care didactica şi cercetarea lingvistică interferează spre beneficiul reciproc.

Începând cu anii '70, profesorul Bochmann a susţinut contacte intense cu colegi din Franţa, în primul rând cu grupul de cercetare GRECSO, condus de Jean-Baptiste Marcellesi şi Louis Guespin, de la Université de Haute-Normandie din Rouen, din Italia, în special cu Umberto Carpi şi Fabrizio Franceschini, precum şi din Spania şi Portugalia. La fiecare doi sau trei ani, la început împreună cu grupul GRECSO, iar mai târziu şi cu colegii din Italia, Austria, Elveţia, Ungaria şi România, la Leipzig erau organizate conferinţe referitoare la sociolingvistică şi politica lingvistică. Pentru noi, tinerii doctoranzi şi cercetători, care aproape că nu aveam posibilităţi de a vizita ţările occidentale, aceste întruniri constituiau nişte oportunităţi semnificative, de cele mai multe ori, de a cunoaşte abordări de cercetare puţin

accesibile și de a discuta în mod direct și cu autorii. Și deseori aceste întâlniri personale, urmate de excursii comune și sărbători joviale „pe marginea conferințelor”, evoluau în prietenii durabile.

Ca urmare a acestei cooperări au apărut publicații importante despre politica lingvistică, analiza textelor politice, variația socio-lingvistică și fundamentarea teoretică a politicii lingvistice, dintre care iese în evidență în mod aparte vastul volum *Sprachpolitik in der Romania* (rom. *Politica lingvistică în Romania*), publicat, în 1993, la Editura de Gruyter, ca o lucrare colectivă a grupului de cercetare „Sociolingvistică”, condus de Klaus Bochmann. Un alt moment important este prima conferință consacrată operei și personalității lui Gramsci în Germania de Est, care a fost organizată, în 1987, de profesorul Bochmann, împreună cu colegii francezi și italieni. De asemenea, în 1986, Klaus Bochmann a reușit, împreună cu Umberto Carpi, să inițieze primul acord universitar între RDG și Italia (Leipzig – Pisa), care a supraviețuit schimbărilor politice și a fost actualizat în 1997.

Studiul operei lui Gramsci a înregistrat un punct culminant prin publicarea traducerii în limba germană, coordonată împreună cu Wolfgang F. Haug și Peter Jehle, a operei principale a lui Gramsci, *Caiete din închisoare* (10 volume, Hamburg – Berlin: Argument, 1993-2001).

După cum menționează însuși Klaus Bochmann uneori, studierea intensivă a operei lui Antonio Gramsci, lectura timpurie a scrierilor lui Victor Klemperer și Werner Krauss au marcat perspectiva sa asupra limbilor și a politicilor lingvistice. Astfel, el consideră politicile lingvistice drept o interconexiune strânsă între activitatea social-politică și cea lingvistică, din care derivă obligația lingviștilor de a manifesta angajament civic – un principiu căruia i-a rămas fidel până în prezent. În perioada de tranziție, s-a implicat intens în activitatea grupurilor de inițiativă, care susțineau reformarea universității și reorientarea studiilor romanice. În mai 1990, a fost ales președinte al nou-înființatei Asociații a Romaniștilor din RDG și a reprezentat, în calitate sa de membru cooptat al Consiliului de conducere al Asociației Germane a Romaniștilor, interesele romaniștilor est-germani. După aderarea RDG la Republica Federală Germană însă, Asociația Romaniștilor din RDG s-a autodizolvat. În universitățile saxone, în loc de a urma

propriile trasee, au fost implementate structurile vest-germane tradiționale. Circa 5.600 de profesori și colaboratori ai Universității din Leipzig au fost concediați, departamente întregi au fost dizolvate sau au suportat un amplu schimb de personal.

După doi ani de incertitudine completă în ceea ce privește cariera sa academică, Klaus Bochmann a fost numit titular al Catedrei de lingvistică franceză și italiană a Institutului de Romanistică, nou-înțemeiat în același an, unde a predat și a desfășurat activități de cercetare până la pensionarea sa în anul 2004. El a avut un rol esențial în crearea unui curs de studiu franco-german bilateral cu Universitatea din Lyon II și în organizarea Universității de Vară de limbă franceză de la Leipzig, a susținut activ programele ERASMUS între Leipzig și Bari, Bergamo, Lecce din Italia, Lyon, Aix-en-Provence și Metz din Franța, precum și între Leipzig și București și Cluj din România. El a condus Centrul Francez și Arhiva Québec, fondate în 1993.

În ceea ce privește studiile românești, la mijlocul anilor nouăzeci, interesele sale științifice au depășit granițele României. În 1996, a întreprins prima călătorie în Republica Moldova, la Chișinău, unde stabilește contacte cu Academia de Științe locală și cu tinerii intelectuali de aici, aceste relații fructificându-se în curând în proiecte concrete. În perioada 1997-2005, a inițiat și a coordonat – cu susținerea financiară a Fundației Volkswagen și în colaborare cu lingviști din România, Republica Moldova și Ucraina – trei proiecte de cercetare a limbii române vorbite în „Moldova istorică”, în Ucraina, precum și a problemelor identității lingvistice în Republica Moldova și în sud-vestul Ucrainei. Un obiectiv prioritar a fost și promovarea tinerilor oameni de știință din Republica Moldova și Ucraina, ceea ce s-a realizat într-o serie de lucrări de doctorat meritorii.

Preocuparea sa intensă privind realitățile din Republica Moldova a avut drept consecință „inevitabilă” faptul, că, la inițiativa unor intelectuali moldoveni și germani, în decembrie 2005 a fost fondat Moldova-Institut Leipzig e.V. (MIL; rom. Institutul Moldova din Leipzig), al cărui președinte, din momentul inaugurării acestuia, și reprezentant oficial în Forumul germano-moldovenesc din Bundestag este Klaus Bochmann. MIL, o instituție unică de acest gen în Europa, în cei peste 14 ani de existență și activitate, și-a realizat din plin sarcina

inițială, de a face cunoscută în Germania și în Europa Centrală mica țară, situată între România și Ucraina. Site-ul institutului prezintă multitudinea și diversitatea proiectelor inițiate, coordonate și realizate de mica echipă condusă de profesorul Bochmann, precum și numeroasele activități și evenimente (de obicei, publice) desfășurate în Republica Moldova, Ucraina și în Germania. Direcțiile prioritare de activitate vizează aspecte importante pentru dezvoltarea Republicii Moldova, cum ar fi susținerea dezvoltării societății civile, drepturile omului și dreptul minorităților, gestionarea consecințelor migrației, problemele de mediu, activitatea mass-mediei, analiza trecutului moldovenesc. De câțiva ani, proiectele și activitățile institutului au ca obiectiv prioritar îmbunătățirea asistenței medicale și modernizarea instruirii și formării medicilor și a personalului medical cu ajutorul fundațiilor și al experților din Germania. În mod special aş menționa aici școlile de vară, organizate de MIL anual, din 2009, în Republica Moldova și Ucraina, oferind astfel studenților și doctoranzilor din spațiul germanofon oportunitatea de a cunoaște mai bine Republica Moldova, de a se familiariza la fața locului cu problemele actuale ale societății moldovenești.

Spectrul larg al preocupărilor științifice ale MIL este confirmat și de publicațiile sale de până acum: zece volume din seria „Publicațiile Institutului Moldova din Leipzig” (Leipziger Universitätsverlag). Una dintre cele mai importante realizări este, fără îndoială, apariția, în 2012, ca rezultat al colaborării moldo-germane, a enciclopediei *Die Republik Moldau. Republica Moldova*, o lucrare de referință pentru toți cei interesați de această țară.

Sub egida lui Klaus Bochmann au fost stabilite parteneriate de succes cu Universitatea din Leipzig, precum și cu cinci universități din Republica Moldova, iar din 2017 – și cu Universitatea din Cernăuți. El însuși a vizitat Republica Moldova și Ucraina de aproape 30 de ori. O serie de lucrări privind sociolingvistica și politica lingvistică, precum și, relativ recent, compendiul *Einführung in die rumänische Sprach- und Literaturgeschichte* (rom. *Introducere în studiul limbii și literaturii române*, Bonn: Romanistischer Verlag), publicat în 2010 împreună cu Heinrich Stiehler și apreciat în mediul academic de limbă germană, au fost traduse în limba română.

Pentru angajamentul său tenace, profesorul Bochmann a primit numeroase premii, astfel, pe lângă titlurile de *doctor honoris causa* al universităților din Alba Iulia și Chișinău, i-au fost conferite și medalia „Mihai Eminescu”, cea mai înaltă distincție a Republicii Moldova pentru realizări în domeniul creației, precum și medalia „Dimitrie Cantemir” a Academiei de Științe de la Chișinău.

De când îl cunosc pe profesorul Bochmann, îndrumarea științifică și schimbul de opinii cu studenții și tinerii oameni de știință au fost și sunt întotdeauna o chestiune de suflet pentru dumnealui. De exemplu, grupul de cercetare „Sociolingvistică” din Leipzig, condus de Bochmann, era format în primul rând din doctoranzi tineri, la conferințe științifice și la călătoriile organizate în cadrul proiectelor de cercetare întotdeauna participau și studenții, profesorul Bochmann și soția lui, Renate, au îndrumat și au susținut tinerii doctoranzi din Republica Moldova și Ucraina și în situații ce depășeau cu mult limitele mediului profesional, studenții au fost oaspeți frecvenți în casa primitoare a lui Bochmann din Halle, foștii studenți ai profesorului întâlnindu-se acolo în fiecare an și astăzi. În calitatea sa de expert al Fundației „Hans Böckler”, Klaus Bochmann contribuie la consolidarea egalității șanselor pentru tinerii defavorizați și acordă sprijin în vederea susținerii examenului de bacalaureat, realizării studiilor superioare sau a studiilor de doctorat.

Lui Klaus Bochmann, care astăzi privește retrospectiv o viață bogată și marcată timp de șase decenii de pasiunea pentru romanistică și românistică, i se potrivește în mod special motto-ul lui Goethe cu privire la cea de-a 80-a aniversare: „Ei, am ajuns la vârsta de optzeci de ani, ca să gândesc mereu același lucru? Mai degrabă, eu mă străduiesc să mă gândesc în fiecare zi la ceva nou, ceva diferit, ca să nu devin plictisitor. Trebuie să te schimbi, să te reînnoiești, să întinerești în permanență, ca să nu te anchilozezi.”

În acest sens: La mulți ani, domnule profesor!